

Oponentský posudek diplomové práce Mgr. Vandy Černožské *Feministická filosofie jazyka: kritická analýza konceptu genderově senzitivního vyjadřování* (FHS UK)

K obhajobě předkládanou práci považuji za nadstandardně kvalitní. Je také ostatně zřetelně patrné, že diplomantka již jednu magisterskou práci obhájila. Vzhledem k již tak neúnosnému rozsahu posudku (jehož délka výčtu veskrze marginálních „problémů“ nestojí v přímé úměře k hodnocení kvality práce) zde nebudu jmenovat přednosti textu. Explicitně bych chtěl jen ocenit, že jakkoli jsou metodologické, konceptuální a ideové preference autorky zřetelně odlišné od feminismu druhé vlny, nepřistupuje k těmto starším náhledům aprioristicky, nýbrž je smysluplně hermeneutizuje a kontextualizuje vzhledem k dobovým strategickým potřebám (tak např. v hodnocení prací Robin Lakoff, Dale Spender atp.).

Na úvod nutno zdůraznit, že všechna níže jmenovaná negativa práce jsou výrazně drobné povahy a neodrážejí nijak zásadněji její převládající dobrou úroveň. Patrně největší „problém“ práce shledávám v tom, že jen minimálně pracuje s vlastním výzkumným materiálem, spíše se pohybuje na sumarizující a systematizující meta-rovině. Primárně shrnuje (a místy zdařile individuálně hodnotí a rozvíjí) existující teoretické feministické přístupy k problematice souvztažností genderu, diskurzu, moci, performativity a subjektivity, tedy to, co je známo ze sekundární literatury (zahraniční i domácí). To nicméně zčásti padá na vrub zaměření a žánru práce, jejímž meritem je konceptuálně založit a podepřít konkrétní kroky feministické lingvistiky, mj. také v polemice s majoritními názory české odborné komunity, která tyto kroky vnímá jako ideologické, intervenční a preskriptivní. Diplomová práce svým nesporně poučeně, víceméně bez mezer a elegantně podávaným přístupem poskytuje žádoucí hlubší konceptuální rámec genderové debatě o společensky formativní dimenzi jazyka, resp. diskurzu. Ukazuje tak pohledy některých proudů české lingvistiky co do širšího vnímání vztahu jazyka a společnosti jako reduktivní a naivní. To je také patrně její hlavní přínos.

Určitý (jakkoli stále relativně malý) problém jsem pak měl nikoli s obsahem, ale kompozičním rozložením a časováním argumentace práce. To zejména takřka po celou první polovinu textu působí tak, že (v problematice poučenější) čtenář/ka dlouho postrádá, co shledávám jako jeden ze stěžejních bodů problematiky, jíž se práce věnuje. Tak je tomu zejména, když autorka shrnuje hlavní kritické výtky vůči feministické lingvistice druhé vlny. (Tedy výtky, že je tento přístup jednak problematicky reduktivní, homogenizující, jednak implicitně či explicitně založený na představě esenciální difference, a konečně že dichotomně rozděluje společnost na aktivní aktéry-muže a pasivní příjemce-ženy, namísto aby zohledňoval do celého diskursivního pole rozprostřenou performanci stereotypů všemi skupinami, i těmi, které jsou těmito stereotypy samy negativně zasahovány a postihovány.) To je však kritika či korekce druhé vlny obecně, není specifická pro feministickou lingvistiku.

Coby čtenář tak již v těchto pasážích marně očekávám, co bych explicitně zdůraznil mnohem dříve a co autorčino kritické zhodnocení druhovlnné feministické lingvistiky nezmiňuje (přeskakuje rovnou k debatě o dekonstrukci subjektu a zproblematizování dichotomie utlačující a oběť). A totiž, že rozdíl mezi tímto typem feministické lingvistiky a pozdějšími přístupy je v představě apriorní genderové identity pouze pasivně reflektované jazykem oproti konstruujičímu, performativnímu, procesuálnímu a mocenskému pojetí jazyka, resp. diskurzu. Jinak řečeno, zatímco v druhé vlně bylo východiskem to, jak aktéři působí na jazyk, diskurzivní přístupy se na problém dívají opačným způsobem. Nezkoumají již, jak je jazyk užíván jako instrument určitou privilegovanou skupinou (mužů), nýbrž jak se jazyk sám stává aktérem a bezděčně, bez přímého sexistického a strategického zájmu nějaké skupiny přispívá k udržování, replikování a performování sociálních hodnotových struktur a

hierarchií. Abych uvedl příklad, v úvodu práce čtete: „(...) hlavním cílem (práce) je snaha nejenom představit, ale především kriticky přezkoumat tzv. koncept genderově senzitivního vyjadřování, tedy snahu o spravedlivější zastoupení žen a mužů v jazyce“. Zde by mi připadalo čtenářsky užitečnější (a vzhledem k druhé půli práce i výmluvnější), kdyby zde bylo také dodáno například něco v e smyslu „a dále též ukázat, jak se skrze jazykové a diskurzivní kategorie samy sebe uchopují, jsou vyčleňováni/y, sociálně pozicionováni/y, jak performují svou identitu, tedy jak je jazyk a jeho kategorie v jejich subjektivitě utváří či vytváří.“ Vzhledem k dalšímu postupu výkladu (kapitola 3.2, 3.3 a dále) si je právě řečeného autorka bezpochyby vědoma. Ale stálo by za to, aby to již na počátku výkladu bylo alespoň explicitně naznačeno, případně, aby se již zde, v první půli textu, objevily odkazy k dalším z toho hlediska relevantním kapitolám práce (3.2 ad.). V současném provedení je to pro čtenáře matoucí.

Stejně tak lze v souvislosti s pasážemi kapitoly 2.4 říci, že z (de)konstruktivistického a (post)poststrukturalního hlediska, příp. prizmatem foucaultovského pojetí diskurzu (či dispozitivu) je naprostou premisou, že jazyk a (sociální) realita nejsou dvě oddělené sféry, ale dvě vzájemně konstitutivní entity. Kritické práce Gerlindy Šmausové (např. o utkvělé ontické povaze pohlaví) jsou zde relevantní, nicméně pro účel vyložení této premisy není nutné citovat práce až z roku 2002 (včetně zčásti problematického konceptu dialektiky), nýbrž spíše celý korpus o pár desetiletí ranějšího konstruktivistického paradigmatického obratu.

Tyto výtky oponenta, jak řečeno, nejsou obsahově věcné povahy, týkají se spíše jen kompozičního načasování a konec konců vycházejí z perspektivy „předpojatého“ čtenáře, kterému tyto zmínky na daných místech chybějí. Odladit to lze jednoduše vsunutím několika málo metatextových upozornění na členění práce (to zejm. v kap. 2). Nutno samozřejmě zdůraznit, že všem těmto otázkám obratu k diskurzu se posléze podrobně a dobře věnují další pasáže práce (kapitola 3.2). Bylo by ale myslím mnohem užitečnější a čtenářsky vstřícnější včas předem anoncovat, že o této problematice bude text pojednávat v příslušných kapitolách, jinak je pro čtenáře zarážející, proč se v okamžicích, kdy se to nabízí, není tato kritika vznášena (a přechází se k ní až později v druhé půli práce). (V protikladu s touto mnou pociťovanou absencí včasné signalizace výrazného bodu práce se naopak místy některé výkladové pasáže opakují, tak zejm. body o esencialismu, dichotomizaci a homogenizaci a plochém, dichotomiím modelu ovládaný / ovládající.)

Na okraj k tomu lze dodat, že poststrukturalistický či „postfeministický“ obrat k jazyku, resp. k diskurzu nepředstavuje nějaké finální stadium současných (feministických) debat. Ty se od tohoto pojetí posouvají dalším směrem, jednak k zpětné reflexi a revaluaci údajně esencialistických přístupů (tak ve čtení Rosi Braidotti, Claire Colebrook, Alison Stone atp.), jednak k intra-aktivnímu, difrakčnímu pojetí vztahu diskurzivity a materiality, aktéra a objektu atp. (tak např. Karen Barad, Bruno Latour ad.), jednak k problematice etické (práce pozdního Derridy, Alaina Badioua, Giorgio Agambena atp.).

Z hlediska doplnění historického přehledu feministické filosofie jazyka lze také dodat několik málo drobností. Pokud jde o přístupy pohybujících se v rámci paradigmatu feminismu difference, v jejich rámci publikovala Luce Irigaray k otázce rozdílnosti mezi řečovými strategiemi mužů a žen vedle textů v práci zmíněných také studie ve výboru *Je, te, nous* (např. kapitoly „Diskurz ženy a diskurz muže“, „Pohlaví a rody v jazyce“). Kritické genderové zproblematizování binárních dichotomií neprovedla až Herta Nagl Docekal, nýbrž již cca dvě až tři dekády dříve Hélène Cixous (inspirována Derridou) v často citované stati *Sortie*. Někdy by bylo dobré citovat specifičtější zdroje než obecnou práci Renzetti, Curran, např. problematice horizontální segregace a diskriminace co do sfér veřejného a soukromého se

věnovala řada autorek, do češtiny byla přeložena třeba práce Bethke Elhstein. S určitou podezřívavě skeptickou pochybností si také kladu otázku, zda v textu zmiňované feministky první vlny autorka objevila a četla sama v původních vydáních, nebo zda spíš nečerpá z přehledů sekundární literatury (např. Weatherall 2003)? Pokud platí to druhé, nutno explicitně odkaz uvést (např. jako cit. dle / v Weatherall 2003). Totéž platí o pracích Otto Jespersena: četla je autorka sama, nebo informace o ní čerpá z Dale Spender? V seznamu literatury a propos chybí na Dale Spender bibliografický odkaz. (Není tak zřejmé, z jaké knihy se cituje, příp. zda se cituje z českého překladu „Jazyk z dílny mužů“ z výboru editovaného Liborou Oates Indruchovou.)

To mne přivádí k další drobnosti, již je, že v textu chybí odkazy na domácí literaturu, která už se poststrukturalistickým přístupům k diskurzu zčásti věnovala, jakkoli se nejedná vždy o práce přímo lingvistické, nýbrž primárně psychologické (např. Kateřina Zábrodská) či antropologické (např. Tomáš Kobes), přičemž na poli lingvistiky se tématu v českém kontextu, jakkoli jen okrajově a s proměnlivou úrovní, dotkly také filoložky Světa Čmejrková či Jana Hoffmannová, jejichž práce, byť třeba jen polemicky, by také měly být zmíněny. A minimálně v souvislosti s problematikou identity a smrti subjektu by se pak odkazy na existující českou literaturu přímo nabízely: zde mám na mysli mj. třeba texty Jiřiny Šmejkalové, Martina Fafejty, Pavla Barši, Josefa Fulyky, Zuzany Uhde nebo na této fakultě obhájenou diplomovou práci či spoluautorsky vzniklý článek Magdaleny Górske. (V diplomové práci hojně diskutovanému myšlení Judith Butler se v souvislosti s teorií diskurzu, konceptem moci a subjektivity věnoval v knize a časopiseckých a sborníkových článcích mj. i autor tohoto oponentského posudku.)

Jako drobnost dále hodnotím to, že místy práce cituje sekundární literaturu, která takřka doslovně reprodukuje původní (a dosti kanonické a často přetiskované) texty, které nadto byly přeloženy do češtiny. Na mysli mám nyní případ citace „Diskursy jsou řízeny podle svých vlastních vnějších a vnitřních pravidel a určují, kdo může mluvit a kdo nemůže, čím hlas se počítá a čím zůstane bezvýznamný, o čem mohou mluvit a o čem nesmí a jak mohou mluvit o určitém subjektu“, v práci citováno z Burke, Crowley, Girvin, 2000: 222). V tomto případě jde o dosti těsnou parafrázi známé a často citované pasáže z Foucaultovy nástupní přednášky na College de France, „Řád diskursu“ (což byl shodou okolností vůbec jeden z jeho prvních textů do češtiny přeložených). Podobně práce zmiňuje, že v článku Rae Langton najdeme debatu na téma perlokučního selhání volání „Hoří“ z divadelní scény, ale opomíjí, že toto přirovnání nalézáme již u Austina samého, kde jeho pomocí řeší otázku strukturních a kontextově situačních podmínek ne/úspěšnosti (felicity conditions), tj. když např. vyřazuje ironii či specifický kontext inscenovanosti, tj. neupřímnosti výpovědi (jako třeba právě při pronesení výpovědi na scéně).

K Austinovi lze na okraj dodat, že právě tuto problematiku neohraničitelnosti felicity conditions pak také „proslaví“ Derrida, když se jí kriticky chopí ve známé polemice, kde oproti Justinovi argumentuje, že systémově stanovit hranice ironie nelze, přecházení do jiného, zcizujícího kontextu, na jinou „scénu“ atp. se může odehrát kdykoli, což právě zakládá radikální otevřenost interpretace a jakékoli komunikace; každá řeč tak může být potenciálně jakoby „ze scény“ a nemůžeme si být jisti, jak „upřímně“ ji dotýčný/á „skutečně“ myslí. Viz text „Signatura, událost, kontext“ v knize *Limited Inc.*, česky též in *Texty k dekonstrukci.*)

Mimochodem nelze také myslím úplně říci, že se Austin vůbec nezabývá pozicí mluvčího nutnou k zajištění úspěšného perlokučního efektu performativu. Konstatuje, že oddávat či křtít může jen kněz (či úředník/ce) atp., tj. performativ musí splňovat určité podmínky z hlediska pozice, pravomocí či společenské identity jeho mluvčí/ho. Je však

pravda, že na rozdíl od Pierra Bourdieua neanalyzuje blíže charakter mocenského založení vztahu jazyka a společenských institucí a to, jak tyto performativy zpětně konstituují právě tu pozici a institucionální autoritu, jež jejich účinnost zakládá.

V textu se objevuje pár drobností, které by bylo možné fakultativně upravit. Tak ve větě „co Lakoff předvádí, má ale do fenomenologického (resp. nezatíženého předporozuměním) výzkumu daleko“ by bylo myslím lepší buď vynechat výraz „fenomenologického“, nebo reformulovat větu v závorce, např. na něco typu „s vlastním předporozuměním analyticky a sebereflexivně pracujícího“. Premisou fenomenologie a z ní rostoucí hermeneutiky totiž naopak je, že se značné míry předporozumění nikdy zcela zbavit nemůžeme, ta stále vstupuje i do velmi kontrolovaných způsobů myšlení, formuje je přinejmenším implicitně a je v tom ohledu zakládá. V tom směru se zdá lepší nikoli se svého předporozumění snažit zbavovat, nýbrž je deklarovat a kriticky a sebereflexivně s ním pracovat. Jinou skutečně zanedbatelnou drobností je, že by bylo možné na okraj uvést, že některé výzkumné okruhy genderové parolové lingvistiky jsou také spíše definované anglofonní jazykovou oblastí, typicky například výzkum tzv. questions tags, které se v češtině (že? že ano? nebo ne? pod vlivem němčiny nebo?) nevyskytují zdaleka tak hojně a systémově jako v angličtině a takové míry odborné pozornosti by se jim asi příliš nedostalo (jejich analýza tak působí okrajověji, než je tomu v anglofonní oblasti).

V pasáži věnované diskusi s Robertem Adamem, která jinak vtipně poukazuje na věcnou argumentační chybu lingvisty (Příručka *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* reaguje na směrnici Evropské komise požadující ošetření sexistického vyjadřování, nikoli obecnou jazykovou reformu, odtud také účast odbornic kombinující odbornost lingvistickou a právě genderovou), by bylo dobré odkázat na konkrétní výzkumy a argumenty stran generického maskulina (tedy stručně shrnout např. výše odkazované práce Elaine Morgan či Jany Valdové). Takto to zůstává na rovině pouhého polemického tvrzení, nikoli argumentace. Krom toho se příklady a argumenty zmiňované o kousek výše týkají parolové roviny, navzdory tomu, že kapitola se má věnovat podle svého názvu langueové lingvistice. Místy jinak dobrá formální úroveň práce prozrazuje spěch či nepozornost, např. když poznámka pod čarou č. 15 duplicitně opakuje takřka týmiž slovy to, co se říká v pasáži hlavního textu, k níž je poznámka pod čarou vztažena. Na s. 35 je překlep ve větě „dilemata *tipu* (sic) psát nebo nepsat čárku před a tím“. V pasáži jinak smysluplně polemizující s literárním kritikem Gabrielem Pleskou text stylisticky sklouzává k publicistické polemice, nikoli koncizní a úsporné argumentaci diplomové práce.

Další marginalitou je, že na jedné straně autorka projevila stylistickou pečlivost v tom, jak kongruentně v překladu stylově hrubšího citovaného výroku použila staženou, hovorovou podobu pomocného slovesa jsi - dal si (sic) do lednice, zatímco v jemnějším výroku jej uvádí v plné, spisovné podobě (dal jsi do lednice). Zmiňuji to proto, že to prozrazuje značnou míru stylizační reflektovanosti. Zároveň zde ale v té souvislosti projevila i záslušnou míru eufemizace, když větou „Ksaku (sic!), zase si dala to burákové máslo do ledničky“ přeložila formulaci „Shit, you've put the peanut butter in the refrigerator again“. To by bylo samozřejmě sympatické a veskrze sekundární, pokud by tím, bylo by možné zlomyslně podotknout, nechtěně nepotvrzovala teorii Robin Lakoff, kterou v dané pasáži kritizuje, totiž že ženy jsou socializovány směrem k eufemističtějšímu, kooperativnějšímu a méně ofenzivnímu způsobu vyjadřování (výraz „ksaku“ mi jako překlad slova „shit“ připadá jako stylově ne zcela ekvivalentní).

K poslední kapitole práce, v níž se přesouváme do oblasti problematiky feministické filosofie jazyka exemplifikované na feministických sporech o pornografii (kap. 4.3), bych

vysoveně na okraj doplnil, že s filosofkou Rae Langton lze vést spor i z dalších hledisek než jen co do nezamýšlených a nešťastných důsledků koalice feminismu s konzervativní a regresivní politikou, postihující paradoxně primárně queer komunitu. Langton podstatnou měrou (a nepříliš překvapivě) opírá svou kritiku pornografie o klasický feministický, resp. kantovský (či de Beauvoirovský) pojem reifikace, objektifikace. Oproti tomu jiná (analytická) filosofka jazyka, Jennifer Saul polemizuje, že jde o velmi zúžený pohled a že problém leží někde jinde, totiž že výzva pro feminismus není ani tak reifikace, nýbrž rovná práva: ani ten největší šovinista a machista si patrně skutečně nemyslí, že žena je opravdu věc k použití, spíše je patrně (implicitně, nereflektovaně) přesvědčen (či tak fakticky jedná), že žena nemá coby *osoba* totožná práva (minimálně se to tak projevuje např. v oblasti dělby domácích prací, míře domácího násilí, profesní vertikální a horizontální diskriminaci atd.).

K tomu lze snad dodat, že z druhé strany by bylo možné z perspektivy Rae Langton namítnout, že nereflektovaná umělejší povaha pornografické reprezentace sice úplně neruší, ale skutečně (neméně záludně) *snižuje* podmínky úspěšnosti (*felicity conditions*) říci ne (v širokém slova smyslu), vede k *postupnému otupování* sensitivity a *nepřímé, podprahové dezagentizace* ženského subjektu, ke *konotování* (spíše než denotování) žen jakožto pasivních objektů redukovaných na sexuální funkci. Vůči čemuž lze však opět namítnout, že reifikační povaha pornografie je natolik zjevná (a její symbolický kapitál tak malý), až je to banální, a v tom ohledu je její interpelační potenciál poměrně nízký, zejm. ve srovnání s paradoxně méně zjevnými a vyhocenými, nepřímými a implicitními (a o to problematičtějšími) interpelačními kanály, vůči nimž není společenská (a patrně i individuální) čtecí mřížka apriorně tak pochopitelně kriticky a podezřívavě nastavena, jako jsou média, věda, film, literatura atp. Pokud pak jde o komplexnější feministické hodnocení pornografie, jíž se autorka v závěru práce dovolává, připadalo by mi na místě jmenovat konkrétní práce (výběrově např. Lindy Williams či Gayle Rubin; kladu si v té souvislosti též otázku, proč je v diplomové práci od Kateřiny Liškové zmiňována jen jedna časopisecká stať, nikoli kniha *Hodné holky se dívají jinak*).

Závěrem řečeno, práce je celkově velmi kvalitním shrnutím přehledem i výhledem, nepřináší nicméně podle mého názoru vlastní vklad, nový problém, nový návrh řešení, což však na druhou stranu, nutno zároveň dodat, není požadavek kladený na diplomovou práci (tak až v případě disertace). Diplomová práce má prokázat kvalitní zvládnutí daného oboru, což obhajovaná práce domnívám se nade vše pochybnost činí tím, jak nereduktivně uchopuje množství teorií způsobem, překračující zdá se mi obvyklý průměr. Práce velmi dobrým a komplexním argumentačním způsobem představuje důvody, proč se primárně debatám o dopadech jazykových kategorií na společenskou realitu věnovat, a ukazuje tak potřebu a nespornou legitimitu této debaty. Samotný fakt, že mne text vybízel k tomu, abych na něj v průběhu čtení bezděky začal klást zvýšená měřítká stran autonomních, nových přínosů, dosvědčuje domnívám se kvalitu práce. Vzhledem k tomu, že se jedná z mého pohledu o koncizní, přehledné a přitom dostatečně komplexní shrnutí relevantní odborné literatury k tématu, se domnívám, že po vynechání pasáží povinných a typických pro diplomovou práci a mírném příslušném přepracování by z textu myslím byl velmi užitečný přehledový článek pro širší odbornou komunitu, vhodný k otištění např. v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Práci, s výše zmíněnými výhradami, doporučuji k obhajobě s hodnocením 1. *výborně*.